

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVIND INSTITUȚIILE LOCALE DIN PLASA SALONTA (SECOLUL AL XVIII - LEA)

de
IUDITA CĂLUȘER

Problema existenței, evoluției și a rolului jucat de instituțiile locale a suscitat pe parcursul anilor interesul a numeroși cercetători, dar a rămas o temă deschisă prin bogăția și varietatea informațiilor pe care le oferă.

Plasa Salonta la care ne vom referi în continuare, era una dintre cele cinci plase ale comitatului Bihor existente în secolul al XVIII-lea, întinzându-se în partea de sud — sud-vest a comitatului și cuprinzând ținuturile Salonta și Cefa¹. Specific plasei este faptul că două localități - Salonta și Nojoridul - au beneficiat de privilegiul care le-au fost acordate de către principii Transilvaniei fiind transformate în ținuturi haidonicele². Organizarea administrativă a acestora era deosebită față de celelalte localități; astfel, conducerea supremă o avea căpitanul, iar în problemele procesuale avea drept de judecată în primă instanță judele și jurații; se prevedea însă că judele era subordonat căpitanului (ille tamen capitaneo eiusdem in omnibus subsit)³.

Odată însă cu anularea statutului de ținut haidonice, printr-un ordin al împăratului Leopold, din 12 aprilie 1702, când se conscriu toate ținuturile haidonice indiferent de mărime și nu li se mai recunosc privilegiile avute anterior, va înceta și funcția de căpitan existentă în secolele precedente⁴. Judele, împreună cu jurații și notarul, vor deveni cei mai importanți demnitari ai localităților. În mâinile lor se concentrează toate puterile: administrație, judecată, conducerea localității și reprezentarea lui. În documentele vremii judele apare sub denumirea de iudex, főbiró și biró. Judele era inițial ales de comunitate, fără a mai fi necesar și avizul prealabil al stăpînului de pămînt.

După cum reiese din documentele vremii, dintre care mai concludent este "Jurnalul localității Salonta" (Diarium oppidi N. Szalontaiensis) completat de notar pe anii 1714-1765, judele și jurații trebuiau să depună, cu ocazia alegerii, un jurămînt din care

1 În secolul al XVIII-lea organizarea comitatului s-a menținut aproape neschimbată pînă la reformele lui Iosif al II-lea. El cuprindea un oraș liber regesc, 464 ținuturi și localități și era împărțit în plasele (processus) Oradea, Sárret, Eriu și Salonta. Arhivele Statului Bihor (în continuare A.S.B.) fond Prefectura județului Bihor, inv. 41, dos. 166

2 A.S.B., fond Capitlul Episcopiei rom. cat. Oradea, Acta fiscalia, dos. 121

3 A.S.B., Idem, dos. 26, f. 94-95; Rozvány György, Nagy-Szalonta mezőváros történelme, Gyula, 1870, p.64; Móczár József, Nagyszalonta, 1606-1906, Salonta, 1906, p. 78

4 Borovszky Samu, Biharvármegye és Nagyvárad, Budapest, 1901, p.346

rezultă și o parte dintre atribuțiile lor⁵. Considerăm că redactarea exactă a jurământului din anul 1714 are valoare istorică, fiind specifică perioadei respective.

"Judele primar (urma numele lui) ales acum prin vot egal de populația acestui oraș sărac, din mila lui D-zeu, și pentru împărăție, este obligat după buna sa credință și conștiință la următoarele articole:

1. Domnia ta te vei strădui să păstrezi și să ocrotești cu întreaga capacitate preamărirea lui D-zeu, dănuirea și puritatea sfintei biserici.

2. Te vei strădui cu toată capacitatea ca să elaborezi hotărâri și să împarți dreptate tuturor fără părtinire, fie localnici, venetici, văduve, domni sau drumeți, în baza legilor lui D-zeu și după regulamentele vechi și bine alcătuite ale localității indiferent de persoană și fără a accepta cadouri de la nimeni.

3. Domnia ta te vei strădui din răpuzeri ca bunurile comune și veniturile orașului să le folosești pentru necesitățile și în beneficiul comunității și să nu le aduni și să le utilizezi în interes personal.

4. Domnia ta vei fi în consens în toate problemele drepte și bune cu jurații, cu care formați împreună scaunul de judecată și cărora le vei acorda respectul cuvenit.

Pentru aplicarea articolelor enumerate să te ajute și să-ți dea liniștea sufletească bunul Dumnezeu care întrupează sfânta treime a tatălui, fiului și sfintului duh."

La rândul lor jurații erau obligați ca după buna lor conștiință și credință să respecte articolele enumerate mai sus, modificându-se articolele finale astfel:

"4. Domnia ta, după voia lui D-zeu vei da ascultare onorabilului jude prim, vei fi alături de el în toate treburile drepte și bune, îi vei acorda respectul și onoarea cuvenită, după capacitatea d-tale.

5. Domnia ta vei păstra secretul hotărârilor luate de onoratul consiliu în probleme de drept, fără lingușeală, intrigi și uneltiri, vei păstra aceste hotărâri și nu le vei divulga altora".

Textul se încheie cu o formulă identică cu jurământul juzilor. Din jurământ (art.2) reiese deci că una din atribuțiile judeului era aceea de judecător al satului, judecând pricini diverse fie de interes comun, fie dintre săteni, individual, pronunța amenzi, (globe), executa pedepsele bănești sau corporale⁶. Statutele comitatului Bihor (1757) vor preciza însă că judele putea judeca numai pricini care să nu depășească 1 florin, iar pedeapsa corporală să nu depășească 12 lovituri⁷. I se cerea de asemenea multă corectitudine, să nu țină seama la judecată de rangul celui în cauză și să nu accepte ca să fie mituit pentru a da câștig de cauză unuia în defavoarea celuilalt.

În articolul trei din jurământ exista o prevedere referitoare la administrarea tuturor bunurilor și veniturilor localităților pe care judele era obligat să le folosească cât mai rațional, în interesul și pentru prosperitatea întregii comunități. Statutele comitatului consemnează obligativitatea juzilor de a întocmi rațiunile localității pentru a se putea verifica cât mai exact situația veniturilor și cheltuielilor, modul de administrare a acestora. Rațiunile întocmite de juzi se verificau de către oficialii stăpînilor de pământ cum ar fi șpanii și provizorii, sau de către exactori care aveau însărcinarea de a descoperii și eventuale fraude, sau lipsuri, care s-ar fi strecurat în aceste situații.

Astfel judele Iambor Dumitru din Nojorid, sat aparținător fostei plase Salonta, va consemna în bugetul localității în anul anul 1753, la rubrica venituri (**perceptio**) bani proveniți din cens, răscumpărarea dijmei, diverse taxe impuse locuitorilor, bani proveniți

5 A.S.B., fond Colecția de documente, Muzeul memorial Arany János, Salonta, dos. 7, p. 2-3; Móczár József, op. cit. p. 79-80

6 David Prodan. Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII, în Anuarul Institutului de Istorie, Cluj, vol.IV, 1961, p.217

7 A.S.B., fond Primăria municipiului Oradea, inv. 141, dos. 7, f. 181-186

din amenzi, veniturile cârciumei și suma intrată prin vânzarea nutrețului necesar soldaților și unor călători în trecere prin localitate. Suma totală se ridică la 562 fl. 83 cr.. La rubrica cheltuieli (erogatio) menționa că din această sumă 140 de florini i-a vărsat în contul contribuției la Casa de Război (Cassa Bellica), 34 de florini la Casa comitatului (Cassa Domestica), iar 144 fl. în caseria domenială a Episcopiei rom. cat. de Oradea. O sumă destul de mare a cheltuit cu întreținerea oficialilor domeniali (dijmuitori și conscriptori) și a celor trimiși pentru a face execuția forțată. Judele trebuia să manipuleze foarte atent acești bani pentru a face față sumelor mari care intrau sub formă de contribuții în diverse casierii, dar să acopere și necesitățile localității și să asigure plata notarului, a juzilor mici și a celorlalți slujbași ai satului⁸. În "Jurnalul" Salonteii sînt menționați păstorii de animale, paznicii de cîmp și căruțașul tîrgului, care beneficiau din veniturile localității pentru serviciile aduse⁹.

Judele era obligat să prezinte aceste rațiuni în față comunității, unde răspundea, în primul rînd, de întocmirea lor exactă. Documentele vremii comsemnează însă și juzi care, profitînd de funcția pe care o dețineau, nu vor întocmi rațiunile la timp și în mod conștiincios, aducînd astfel prejudicii localității. În acest sens se pîng locuitorii din Giriș și Cordău¹⁰ care arată că juzii n-au întocmit situația de venituri și cheltuieli tăinuind toate beneficiile localității provenite din moara de apă deținută de localitate, din vie, din a cărei producție nu a văzut localitatea nici un ban pentru folos comun, cu toate că locuitorii o întrețin pe gratis, apoi din producția de fîn și dreptul de a vinde băuturi. Judele nu a consemnat nicăieri veniturile, ci le-a folosit în mod abuziv, în interesul personal, iar jurații au fost aleși dintre oameni care nu au avut curajul să-i atragă atenția.

Alegerea judeului se făcea de către comunitate dintre fruntașii satului, adică dintre cei ce se bucurau de autoritate, dar dispuneau și de mijloace de existență mai substanțiale decît ceilalți săteni. Deși nu erau plătiți, se bucurau de unele privilegii și aveau venituri din judecăți, daruri, drepturi comune, fiind o demnitate rîvnită de toți locuitorii¹¹. Se obișnuia, în general, ca judele să fie ales pe un an, după expirarea căruia putea fi reales, deci putea

8 A.S.B. fond Episcopia rom. cat. Oradea, Acte economice, dos. 4311, f.1-2

9 A.S.B., fond Colecția de documente, Muzeul memorial Arany János, Salonta, dos. 7, p. 6v-8. Se prevede ca păstorul de vite să primească pentru paza unei vite bătrîne timp de un an, 4 polture și 12 dinari. Dacă le păzea pînă la Crăciun primea 9 dinari. Pentru două vite păzite din anul precedent pînă la Crăciun primea 3 polture. După două vite îi revenea o pîine iar după patru vite păzite de anul trecut primea tot o pîine. Dacă le păzea pînă la seceriș primea 2 polture, dacă animalele îi erau încredințate după seceriș primea piei de vită bătrînă, una tăbăcită cealaltă neprelucrată. Păstorul de boi primea pentru paza a 2 boi pînă la Crăciun 15 dinari, o pîine și o piele neprelucrată pentru opinci. Păstorul de vaci dacă îngrijea o vacă pînă la Crăciun primea 2 polture, pînă la seceriș 2 dinari iar dacă le prelua de seceriș, 3 dinari. De la 2 vaci îi revenea dreptul la mulș și primea o pîine precum și o piele neprelucrată pentru opinci. Păstorul de viței avea dreptul să mulgă o dată pe săptămînă vacile. Păstorii hergheliei dacă îngrijeau un cal începînd cu ziua de Sf. Gheorghe și pînă la Crăciun primeau 15 dinari, pentru doi cai primeau o pîine, pentru 10 cai din altă localitate primeau bani pentru opinci. Paznicii terenurilor cultivate cu pepeni primeau de pe fiecare bucată de pămînt (nyilas) cultivat cu pepeni un sfert de vică de cereale în măsură de Debrețin și un sfert de cereale calitatea a doua. De pe fiecare bucată de pămînt putea să-și ia cîte 4 pepeni. Paznicii de cîmp primeau de la fiecare cap de familie care avea pămînt cu o suprafață de un plug, jumătate de vică de Debrețin de grîu, iar de la cei cu o jumătate de plug, un sfert. Căruțașul orașului primea, pe vremea cînd era jude primar Kis Ioan (1716) 9 florini hugaricali, un veșmînt tărănesc (gúnya) și o scurteică (dolman) căptușită pe jumate cu postav și pînză, de asemenea o pereche de cizme din piele de vițel și o cîblă de cereale. Peste doi ani, în înțelegerea survenită cu căruțașul, acestuia îi reveneau 11 florini hugaricali, un suman, o pereche de pantaloni, o cușmă, o scurteică, două perechi de cizme, două cămăși, două perechi de încălțăminte, o jumătate de bucată de slănină și 3 cîble de grîu în măsură de Debrețin.

10 A.S.B., fond Episcopia rom. cat. Oradea, Acte economice, dos. 4404, f.126-133

11 David Prodan, op.cit., p. 218

rămîne în funcție și mai mulți ani de-a rîndul. Alegerile se făceau în general la începutul lunii noiembrie, sau la începutul anului calendaristic următor.

Date prețioase privind juzii, alegerea sau realegerea lor, ne oferă conscrierea populației din anii 1713-1719 care indică numele capilor de familie din localitățile plășii, în frunte fiind trecut judele¹². Astfel în primele conscrieri în dreptul judeului este trecut, la fel ca la ceilalți locuitori, numărul animalelor deținute precum și averea mobilă și imobilă, suprafața de pămînt cultivată, căpițele de fîn, stupii; se poate constata că făceau parte din categoria oamenilor mai înstăriți din localitate. Începînd cu conscrierea din 1719 nu vor mai fi completate rubricile privind bunurile deținute deoarece ei nu erau supuși la obligații față de stat și stăpînul de pămînt la fel ca ceilalți săteni.

Pe baza conscrierilor putem urmări localitățile în care judele a reușit să se mențină cîte doi ani la rînd sau chiar mai mult, astfel judele Teodor Lazăr din Cheresig, Blaj David din Inand, Gabriel Neagu din Berechiu, Petru Horga din Fonău figurează în această funcție pe parcursul a mai mulți ani. Se constată că dacă nu este ales același jude în anul următor, adesea se alege o persoană care făcea parte din aceeași familie sau era înrudit cu judele ales anterior. Adesea fostul jude primar este ales jurat și după trecerea unor ani, ales din nou în fruntea localității. În Salonta, în perioada 1716-1719, juzii primari au fost aleși dintre membrii familiei Kis, ulterior figurează în această funcție, aleși și realeși, Kölus Mihai, Iámbor Stefan, Kerttmei Ioan și Bokonyi Gheorghe. O dată cu schimbarea juzilor se precedea și la predarea lăzii orașului cu documentele de arhivă create¹³.

Statutele comitatului Bihor din 1745 prevăd purtarea funcției de jude un an în satele cu mai mulți de 25 iobagi și o jumătate de an în satele cu mai puțini¹⁴. În Salonta se menționează încă în anul 1714 existența judeului ales pe un an întreg (*az egész esztendő főbiró*) și a celui ales pe jumătate de an (*a félesztendő főbiró*)¹⁵.

În schimbul multiplelor servicii pe care le efectuau, neglijîndu-și adesea propria gospodărie, juzii nu erau plătiți nici de stat, nici de comitat, nici de biserică și nici de stăpînii feudali. Judele era răsplătit doar prin anumite scutiri, parțiale sau totale, de dări, de dijmă, prestații iobăgești, sau beneficiind și luînd cotă parte din unele amenzi. În virtutea funcției pe care o deținea, judele putea să-și facă anumite avantaje prin participarea la întocmirea diverselor acte de proprietate, hotărnicii, moșteniri, schimburi, zalogiri, prin favorurile sau defavorurile pe care le putea face în judecarea unor cauze, precum și prin fraude și abuzuri¹⁶.

"Jurnalul" Salontei menționează în anul 1714 salariul primit de judele primar din localitate, ales pe un an întreg. Astfel, avea dreptul să-și aducă de la Oradea, cu căruța proprie, 12 ciubere mici de vin pe care le putea comercializa în cîrciumile din fîrg în beneficiul său personal, mai primea două perechi de cizme de Cordova, iar dacă prefera contravaloarea lor îi revenea pentru o pereche de cizme 7 mariași. Judele ales pe jumătate de an primea din toate acestea jumătate.¹⁷

În atribuțiile juzilor intra și strîngerea dijmei de la locuitori, scoaterea iobagilor la robotă și cărăușie lungă pentru stăpîn, avînd dreptul de a pedepsi locuitorii în caz de neefectuare a acestora¹⁸. Tot ei trebuiau să supravegheze treburile localității în așa fel încît să se înregistreze cît mai puține fugi ale iobagilor, tîlhării sau adăpostirea dezertorilor din armată.

12 A.S.B., fond Prefectura județului Bihor, inv.41, dos. 80, 82, 86

13 A.S.B., fond Colecția de documente, Muzeul memorial Arany János, Salonta, dos. 7, p. 10-30

14 David Prodan, op.cit. p. 224

15 Ibidem, nota 13, p. 4v

16 David Prodan, op. cit., p. 221

17 Ibidem, nota 13, p.4v

18 A.S.B., fond Episcopia rom. cat. Oradea, Acte economice, dos. 4404.

În acest scop ei trebuiau să organizeze paza, atât în timpul zilei cât și noaptea, urmînd să elibereze și acele pașapoarte (*passus*) fără de care nimeni din sat nu putea pleca undeva de unde nu s-ar fi putut întoarce în aceeași zi, atât el cât și vitele sale, după cum nimeni nu putea intra în sat fără să se prezinte la jude¹⁹. Un rol important revenea juzilor și în ceea ce privește prevenirea și combaterea epidemiilor, precum și în prevenirea incendiilor.

Dacă la începutul sec. al XVIII-lea funcția de jude era rîvnită de fiecare locuitor al satului, fiind capabili ca pentru ocuparea lui să ofere chiar cadouri, datorită adăugirii pe parcursul anilor a unui șir nesfîrșit de noi sarcini, sporindu-li-se responsabilitatea și, mai ales, datorită suprapunerii comunității sătești a puterii de stat și a celei feudale (stăpînul de pămînt), judele și jurații devin subalterni a acestor două puteri reducîndu-li-se autoritatea și atribuțiile. Se ajunge ca dintr-o funcție rîvnită să ajungă o obligație de care încerca majoritatea să se sustragă²⁰.

Alături de judele primar documentele menținează existența judeului mic (*subiudex*, *kisbiró*, *iudex minor*) care, în funcție de mărimea localității și de sarcinile ce le aveau se putea ridica și la trei - patru. Ei erau aleși dintre jurații localității. Ca o situație specifică Salontei putem menționa faptul că documentele atestă existența, încă în 1714, a doi juzi mici, unul de iarnă și, celălalt, de vară. Juzilor secunzi, de iarnă, nu li se dădea pămînt (*porció*), în schimb cei de vară aveau mai multe atribuții în cursul verii, erau scutiți de orice obligații și primeau fiecare o pereche de cizme de piele de vițel pe care comunitatea era obligată să i le repare²¹.

Judele vinului consemnat în "Jurnalul" Salontei, comunitatea avea atribuțiuni în aprovizionarea cîrciumilor din localitate cu băuturi, drept pentru care avea dreptul să vîndă 14 ciubere mici de vin în beneficiu propriu, iar cînd mergea după vin pe cheluală proprie, era scutit de căraușia lungă în valoare de 25 dinari²².

Notarul era un demnitar foarte necesar în sat deoarece el întocmea majoritatea actelor, scria plîngerii și cererile sătenilor, era prezent la judecări, putea efectua cercetări, era indispensabil mai ales că în general, judele era necunoscător de carte. Notarii erau aleși de locuitori și plata lor varia de la un tîrg la altul, fiind fixat în înțelegere cu comunitatea. În 1714 notarul din Salonta primea 20 de florini unguricali sau 40 de dinari, 10 cîble de grîu în măsură de Debrețin, o pereche de cizme de Cordova și încăpătarea lor o singură dată pe cheltuiala localității, un val de pănură albă și patru căpițe de fîn²³. Se constată că notarul era menținut în funcție ani de zile, astfel că la Salonta în decurs de douăzeci de ani sînt menționați trei notari: Mărcuș Ioan, Kermeghi Ioan și Domsödi Ștefan. Sînt cazuri cînd notarul se implica mai mult decît în cerea atribuțiile în problemele sociale locale, incitînd locuitorii la nesupunere. Un astfel de caz s-a înregistrat la Corlău unde notarul îndemna locuitorii să nu efectueze robota, aducînd injurii la adresa șpanului²⁴.

Putem concluziona deci că, deși știrbită, autonomia instituțiilor sătești în cadrul administrației feudale cu un sistem centralizat, în care legea cîștigă prioritate față de dreptul cutumiar, regulamentul față de obicei, se păstrează totuși formele tradiționale, metodele înrădăcinate ale guvernării locale.

19 A. Ilea, *Instituții sătești în comitatul Bihor în secolul al XVIII-lea în Crisia*, VI, 1976, p. 65-66.; David Prodan, *op.cit.* p. 231

20 David Prodan, *op.cit.* p. 218

21 *Ibidem*, nota 13, p. 4v

22 *Ibidem.*, p.5

23 *Ibidem*, p.5.

24 A.S.B., fond Episcopia rom. cat. Oradea, Acte economice, dos. 4404, f.118

**Contributions documentaires concernant les institutions locales de
l'arrondissement Salonta (18 siècle)**

Résumé

L'ouvrage contribue à l'enrichissement des données concernant le rôle des institutions locales, des juges, des jurés et des notaires de l'arrondissement Salonta en 18 siècle.

Comme sources documentaires on a utilisé des ouvrages publiés et des documents d'archives dont le plus significatif est le "Diarium oppidi N. Szalontaiensis".